

1. INVENTOINNIN LÄHTÖKOHTA JA TAVOITTEET

Pispalan rakennettu ympäristö tänään

Pispala määriteltiin valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuurihistorialliseksi ympäristöksi Museo- viraston ja ympäristöministeriön vuonna 1993 laatimassa julkaisussa ”Rakennettu kulttuuri- ympäristö, valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt”. Aluetta koskevat siten valtakunnalliset alueidenkäyttötavoitteet kansallisena kulttuuriperintönämme. Myös vuodelta 1998 olevassa julkaisussa ”Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri” sekä Pirkanmaan seutukaavaliiton vuonna 1990 tekemässä raportissa ”Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet” alue saa osakseen erityistä huomiota. Pispalan rakennetun ympäristön arvostuksesta kertovat omalla tavallaan myös matkailijoiden kiinnostus aluetta kohtaan sekä suuri tontteihin kohdistuva kysyntä. Aikaa myöten arvonnousu on kuitenkin kääntynyt itseään vastaan ja paineet vanhojen rakennusten purkamiseen ovat kovat. Pispalan rakennetun ympäristön kulttuurihistoriallisen arvon kulmakivi; vanha rakennuskanta, on nopeasti katoamassa. Vuonna 1979 laadittu asemakaava ei takaa rakennusten säilymistä eikä riittävästi ohjaa uudisrakentamista. Kaava tarjoaa toisaalta myös suhteellisesti liian suuren rakennusoikeuden olemassa olevaan rakennuskantaan nähden.

Tampereen teknillinen korkeakoulu tutki Pispalan rakennettua ympäristöä 1970-luvulla. Tutkimustyö ei kuitenkaan kattanut koko aluetta ja lisäksi tieto alkaa monilta osin olla vanhentunutta. Pispalan alueelta ei ole olemassa ajantasaista, systemaattisesti laadittua rakennuskohtaista inventointia, joka kattaisi koko valtakunnallisesti arvokkaan ympäristön. Maankäyttö- ja rakennuslain mukaan alueiden käytön suunnittelussa tulee vaalia rakennetun ympäristön kauneutta ja kulttuuriarvoja. Saman lain 9 §:n mukaan suunnitelman vaikutukset tulee arvioida maankäytön suunnittelun yhteydessä ja arvioinnin tulee perustua riittäviin selvityksiin. Saman lain uudisrakentamista koskevien säännösten mukaan keskeistä on sovittaa uudisrakennus olemassa olevaan rakennuskantaan sekä vaalia rakennustaidetta ja kaupunkikuvaa. Purkamiseen vaadittavan luvan edellytyksenä on lain mukaan ettei toimenpide merkitse rakennettuun ympäristöön sisältyvien perinne-, kauneus- tai muiden arvojen häviämistä eikä haittaa kaavoituksen toteuttamista. Pispalan rakennusinventoinnilla pyritään tuomaan esille ne kulttuuriarvot, joiden säilyttäminen alueella on tärkeää.

Rakennusinventointi 2001 – 2002

Tampereen museot/Pirkanmaan maakuntamuseo käynnisti keväällä 2001 yhteistyönä Tampereen kaupungin Ympäristötoimen kaavoitusyksikön kanssa Pispalan rakennusinventoinnin. Päärahoittajana toimi Ympäristötoimi. Inventoinnin tavoitteena oli koota yhteen tieto Pispalan rakennetusta ympäristöstä

ja arvottaa inventoidut kohteet. Työtä tehtiin yhteistyössä alueen asukkaiden kanssa hyödyntäen kaikkia paikallisia tiedonkeruukanavia. Inventointi on ensimmäinen askel Pispalan rakennetun ympäristön vaalimistyössä ja tutkimuksen perusteella toivotaan, että alueen asemakaava ainakin joiltakin osiltaan otettaisiin uudelleentarkasteltavaksi. Inventointiaineistoa voi kaavoituksen ja rakennusvalvonnan lisäksi hyödyntää moni muukin taho; esimerkiksi päiväkodit, koulut ja matkailualan yrittäjät. Erityisen toivottavaa olisi, että kiinteistöjen omistajat perehtyisivät aineistoon ja saisivat tukea rakennustensa säilyttämistavoitteille ja mahdollisesti perusteita korjaustoimenpiteille.

Tässä käsillä oleva raportti on yhteenvedo vuosien 2001 ja 2002 tehdystä inventoinnista ja käsittää alueen rakennetun ympäristön historian lisäksi maakuntamuseon näkemyksen siitä, mitkä alueet ovat kokonaisuutena erityisen arvokkaita (arvoalueet). Alueet on esitetty erillisellä liitekartalla. Rakennusinventointi tehtiin valikoiden siten, että kohdeinventointi laadittiin vähintään kohtalaisen hyvin oman aikansa rakennuskulttuuria edustavista, lähinnä ennen vuotta 1940 rakennetuista rakennuksista. Toisella liitekartalla esitetään kohdekohtaisesti inventoidut kiinteistöt. Niistä laaditut kiinteistökohtaiset lomakkeet liitteineen on koottu erillisiin kansioihin.

Arvot

Inventointiaineiston perusteella laadittiin esitys Pispalan rakennetun ympäristön arvoluokitukseksi. Luokitus on Pirkanmaan maakuntamuseon tämän hetkinen näkemys siitä, mitkä ominaispiirteet ovat Pispalassa kaikkein tärkeimpiä säilyttää. Arvottaminen on myöskin keino jäsentää valtavan laajaa inventointiaineistoa. Arvotettavana olivat sekä yksittäiset rakennukset pihapiireineen että ympäristökokonaisuudet, jotka saattoivat olla esimerkiksi kortteleita tai laajempia aluekokonaisuuksia. Arvoluokka koskee kiinteistöä kokonaisuutena, yksittäisten rakennusten arvot käyvät ilmi inventointikorteista. Arvoluokitus laadittiin paikallisesta näkökulmasta käsin painottamalla Pispalan rakennetun ympäristön erityisominaisuuksia. Valtakunnalliset arvot määrittelee Museovirasto ja kyseinen, vuodelta 1993 oleva aineisto on parhaillaan tarkistettavana.

Suomalaisen rakennuskannan ikä huomioon ottaen (alle 15 % on rakennettu ennen toista maailmansotaa) kaikki 1900-luvun alkupuolella ja sitä ennen rakennettu on arvokasta jo ikänsä puolesta. Lähtökohtana tulisi aina olla vanhan rakennuksen säilyttämismahdollisuuden tutkiminen, oli kyseessä sitten tässä inventoinnissa minkä arvoiseksi hyvänsä luokiteltu kohde. Koska alueen rakennuskanta on jatkuvan muutoksen kourissa, on inventoinnin tiedot syytä tarkistaa aina kun eteen tulee rakennushanke. Kokonaisuudessaankin työ vanhenee ennen pitkää ja sen tietoja tulisi päivittää. Tavoitteena on lisäksi, että nyt inventoinnin ulkopuolelle jäänyt alue tutkitaan.

Arvottamisen päänäkökulmat

Arvottamisen päänäkökulmina käytetään jo vakiintuneeksi muodostunutta kolmijakoa:

1. Arkkitehtoniset, rakennushistorialliset, rakennusperinteiset arvot
2. Ympäristöarvot
3. Historialliset arvot

Eri näkökulmia käytettäessä huomio kiinnitetään seuraaviin, kulttuurihistoriallisen arvojen perusteisiin, joista alla listattuna erityisesti Pispalalle tyypillisiä piirteitä:

Arkkitehtoniset, rakennushistorialliset ja rakennusperinteiset arvot

Rakennustaiteellisesti (arkkitehtonisesti) arvokas: puhdaspiirteinen, arkkitehtonisen tyylin edustaja

Pispalasta löytyy esimerkiksi 1920-luvun puuklassismia, 1800-luvun loppupuolen kertaustyyliä sekä jugendin tyylipiirteitä edustavia rakennuksia

Rakennusteknisesti arvokas: käytetty rakennusteknisesti mielenkiintoisia, innovatiivisia, tyypillisiä tai uniikkeja ratkaisuja

Rankorakenteet ovat yleistyneet Pispalassa huomattavan varhain, aivan 1900-luvun alussa. Alueella on myös käytetty omintakeisia teknisiä ratkaisuja, esimerkiksi runko- ja eristemateriaaleina. Maasto- ja maaperäolosuhteista johtuen korkeiden kivijalkojen sekä pulterikiven käyttö perustuksissa on tyypillistä pispalalaiselle rakentamiselle.

Rakennusperinteisesti arvokas: oman aikakautensa ja alueensa rakennusperinteen tyypillinen edustaja

Pispalan rakennusperinteessä on erotettavissa pääasiassa kuutta eri tyyppiä rakennuksia. Kullakin tyyppillä on omat erityispiirteensä, joiden säilyneisyyttä tarkastellaan arvottamisen yhteydessä.

Ympäristöarvot

Maisemallisesti/kaupunkikuvallisesti merkittävä: osana arvokasta ympäristökokonaisuutta, näkyy ympäristöönsä hyvin, muodostaa oman maisemallisen kokonaisuutensa.

Koko Pispalan alue mukaan lukien Tahmela ja Hyhky ovat maisemallisesti merkittäviä. Lähes jokainen rakennus on maisemallisesti tärkeä osana laajaa kokonaisuutta. Joukosta on erotettavissa kaukomaiseman kannalta erityisen merkittäviä maisemallisia kiintopisteitä, kuten esimerkiksi Pispalan koulu tai haulitorni. Myös pääväylien varrella olevilla rakennuksilla on erityistä maisemallista merkitystä.

Historialliset arvot

Asutushistoriallisesti arvokas

Pispalan asutushistoria käsittää tähän asti periaatteessa neljä eri vaihetta:

- *Kivikauden asutus, joka sijoittuu välille 8400-5000 eKr., asutuksesta kertoo kivikautinen asuinpaikka uittotunnelin vieressä.*
- *Provastin pihapiiristä on löydetty rautakautinen solki, mikä saattaa viitata asutukseen tai on ainakin merkki toiminnasta kyseisellä alueella rautakaudella. Myös Tahmelan lähde uhrilähteenä voi merkitä myöhäisrautakautisen asutuksen olemassaoloa alueella (rautakausi 500 eKr-1150 jKr.).*
- *Agraariyhteiskunta, maanviljelyyn perustunut asutus on viimeistään 1400-luvun alusta, todennäköisesti jo aiemmin. Kantatalot olivat Pispala ja Provast. Yksi Provastin talon pihapiiriin aikanaan kuuluneista asuinrakennuksista on vielä jäljellä.*
- *Työväen asutuksen vaihe, 1800-luvun lopulta alkaen, on vaikuttanut voimakkaimmin maisemaan.*
- *Uuden asuttamisen vaihe on parhaillaan käynnissä. Kaupunginosa muuttaa muotoaan, myös elämäntapa ja miljöö muuttuvat. Pispala työväen puutalokaupunginosa muuttuu moderniksi omakotialueeksi*

Taloushistoriallisesti arvokas: teollisuus-, kauppa- tai liikennehistorian kannalta merkittävä. Liittyy merkittävään taloudelliseen toimintaan.

Pispalan rakennettuun ympäristöön vaikuttivat voimakkaasti alueen teollistuminen sekä liikenne. Tukinuitto, puunjalostusteollisuus sekä muu teollinen toiminta Santalahden ja Pispalan alueella ja luonnollisesti myös Tampereella käynnistivät Pispalan kolmannen, työväen asutusvaiheen. Pispalanharjulla on erityistä liikennehistoriallista merkitystä, sillä harju on toisaalta ollut esteenä kahden järven väliselle liikenteelle (mistä johtuen on rakennettu tukkitiet ja uittotunneli) ja toisaalta yhdistänyt Tampereen länteen. Pispalan valtatie kulkee suurin piirtein samaa linjaa kuin historiallinen Kyröskankaan tie 1500-luvun puolivälissä (Kulki reittiä Hämeenlinna – Pälkäne – Kangasala – Ulvila. Tampereella tie kulki mm. Vilusharjun, Messukylän ja Pispalanharjun kautta). Myös Santalahteen johtanut Tipotie ja siitä jäljelle jääneet merkit maastossa voidaan katsoa erityistä historiallista arvoa omaaviksi.

Sivistyshistoriallisesti arvokas, esimerkiksi kirjastot, koulut

Vanhempaa sivistyshistoriaa edustaa esimerkiksi Pispalan koulu, uudempaa Pispalan (Tahmelan) kirjasto, joka ei tosin ole inventoinnissa mukana.

Aatehistoriallisesti arvokas, esimerkiksi työväentalot, seurojen talot jne. Tässä voidaan arvioida myös esimerkiksi kansanperinteeseen (ja uskomuksiin yms) liittyviä rakenteita ja rakennuksia

VPK:n talo edustaa tällaista aatehistoriallisesti merkittävää rakennuskantaa. Tahmelan lähde on mahdollisena uhrilähteenä uskomuksiin liittyvä kohde ja Rajaportin sauna symboliarvoltaan merkittävä kuvastaessaan vanhaa pispalalaista elämäntapaa.

Henkilöhistoriallisesti arvokas: liittyy johonkin historiallisesti merkittävään henkilöön

Lauri Viidan kotitalot ovat henkilöhistoriallisesti arvokkaita.

Tapahtumahistoriallisesti arvokas: jonkin ilmiön kehitykseen liittyvä rakennus tai paikka, jossa on tapahtunut jotakin merkittävä

Punaisten päällikkö Aatto Koivusen asuintalo on tapahtumahistoriallisesti merkittävä. Myös ensimmäisen maailmansodan aikaisten tapahtumien paikat ovat merkittäviä.

Sosiaalishistoriallisesti arvokas: edustaa havainnollisella tavalla alueelle tyypillistä sosiaalista kerrostumaa, elämäntapaa yms.

Pispalassa työväen ja toisaalta vauraamman teollisuuden keskijohdon asuinkulttuuri ovat jättäneet vahvasti jälkensä ympäristöön. Keskellä neljännen asutusvaiheen muutosta nämä piirteet ovat erityisen huomion kohteena. Näin esimerkiksi työväen asuinmiljöiden säilyneitä piirteitä pidetään arvoperusteena. Käytännössä tämä tarkoittaa huomion kiinnittämistä:

- *pihaan kokonaisuutena; rakennusten määrään, käyttötarkoitukseen, pihan kasveihin ja pinnoitteisiin*
- *asuinrakennusten sisätilaratkaisuihin, mahdollisesti yksityiskohtiinkin. Esimerkiksi jos vuokratasarmi on säilynyt pieniä huoneistoja käsittävänä kokonaisuutena on se paitsi rakennusperinteisesti myös sosiaalishistoriallisesti arvokas*

Kriteerit

Edellä kuvattuja arvonäkökulmia tarkastellaan käytännössä seuraavien kriteerien pohjalta:

- edustavuus, tyypillisuus
- harvinaisuus
- alkuperäisyys, säilyneisyys (antikvaarinen arvo), muutosten eri tasot,

Rakennuksia on aina muutettu, joten alkuperäisessä asussaan olevaa rakennusta on lähes mahdotonta löytää. On kuitenkin merkityksellistä kohteen kulttuurihistoriallisen arvon kannalta miksi ja miten muutokset on tehty. Suuntaa antavana rajakohtana voidaan pitää toista maailmansotaa, jonka jälkeiset muutokset ovat olleet yleensä suuria, vanhasta puurakennusperinteestä poikkeavia. Tällaisten muutosten katsotaan vähentävän rakennuksen antikvaarista arvoa.

- yhtenäisyys (kokonaisuus on säilynyt yhtenäisenä tyylillisesti tai maisemallisesti)
- kerroksisuus (on Pispalalle tyypillistä)
- symbolimerkitys, opetus- ja tutkimusarvo sekä intensiteetti

Symbolimerkitystä on esimerkiksi Rajaportin saunalla. Intensiteetti tarkoittaa sitä kuinka vahvasti rakennuskohde tai ympäristö viestii alkuperäisestä tai muuten merkittävästi historiaansa kuuluneesta käyttötarkoituksesta

Säilyneisyys

Hyvin säilynyt: Rakennus on alkuperäinen tai jotakin merkittävää rakennusvaihetta edustava asu on säilynyt. Muutokset ovat pienehköjä ja paljon vanhaa materiaalia on säilynyt. Rakennuksen ikä on hahmotettavissa helposti.

Esimerkki hyvin säilyneestä rakennuskohteesta Pättäränkadun alueella.

Kohtalaisen hyvin säilynyt: Rakennuksessa on saatettu tehdä kohtalaisen paljon muutoksia, mutta hahmo ja rakentamisaika ovat vielä helposti nähtävissä. Huonejako on säilynyt pääpiirteissään.

Merkittävästi muutettu: Rakennuksessa on tehty suuria muutoksia julkisivuissa ja sisätiloissa. Alkuperäinen hahmo on kuitenkin tunnistettavissa, samoin rakentamisajankohta

Täysin muutettu: Alkuperäistä rakennusaikaa ja rakennuksen hahmoa ei ole enää tunnistettavissa

Arvoluokat

Valtakunnallisesti arvokkaat kohteet ja alueet

Erikseen Pispalasta ja sen lähialueelta on mainittu ”Rakennettu kulttuuriympäristö, valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt” - julkaisussa:

- Puuportaat
- Haulitorni
- Hyhkyn koulu ja opettajien asuinrakennus
- Pispän koulu
- Lauri Viidan kotitalo
- Varalan urheiluopisto
- Tahmelan lähde
- Linnoituslaitteet I maailmansodan ajalta

Yksittäisten kohteiden valtakunnallista arvoa ei ole vahvistettu.

A. Kohteet

Luokka I

Erityisen merkittävät kohteet, suuri paikallinen arvo (myös maakunnallista merkitystä)

Kohteita, jotka edustavat parhaalla mahdollisella tavalla Pispalan rakennusperinnettä ja ovat antikvaarisesti hyvin säilyneitä sekä omaavat suuren intensiteetin. Näihin kohteisiin sisältyy useita arvonäkökulmia tai erittäin vahva yksi peruste.

Suojelusuositus: Rakennusta ei saa purkaa. Kohtuullisen pieniä muutoksia sallitaan, mutta ne tulee tehdä tarkkaan harkiten ja rakennuksen kulttuurihistoriallisia ominaispiirteitä kunnioittaen.

Luokka II

Merkittävät kohteet

Ovat edustavia ja vähintään kohtalaisen hyvin säilyneitä, intensiteettiä omaavia ja sisältävät yleensä useita arvonäkökulmia.

Suojelusuositus: Rakennuksen saa purkaa vain erityisen pakottavasta syystä. Muutokset tulee tehdä rakennusta kunnioittaen. Kevyet ja pienehköt laajennukset ovat mahdollisia. Purkamisen perusteet tulee perustella tarkasti käyttäen apuna alan asiantuntijoita.

Luokka III

Maisemallisesti tai historiallisesti arvokkaat kohteet

Kohteita, joissa on tehty muutoksia, mutta joilla on historiallista arvoa tai jotka ovat mahdollisesti osana arvokkaampaa kokonaisuutta.

Suojelusuositus: Rakennukset tulisi pyrkiä säilyttämään. Muutokset tulisi tehdä rakennusta kunnioittaen, vaikkakin suuremmatkin laajennukset ovat mahdollisia. Laajennukset tulisi toteuttaa kuitenkin ympäristön ehdoilla.

B. Alueet

Luokka I

Erityisen merkittävät aluekokonaisuudet, suuri paikallinen arvo (myös maakunnallista merkitystä)

Rakennuskannaltaan erityisen hyvin säilyneitä kokonaisuuksia, joiden rakennukset ovat pääasiassa I tai II luokkaa. Alueet sisältävät useita arvonäkökulmia, mm. rakennushistoriallisia, historiallisia tai maisemallisia arvoja. Alueilla ei ole uudisrakennuksia, mutta yksittäisiä, jopa merkittävästi muutettuja vanhempia rakennuskohteita voi löytyä.

*Suojelusuositus: Kokonaisuus tulisi säilyttää mahdollisimman tarkkaan (ks. kohteet edellä), myös tiet, pihojen rakenteet yms. tulisi huomioida. Uudisrakentamista tulee välttää, mutta jos siihen on riittävät perusteet, tulee **korostetun tarkkaan** huomioida mm. olemassa olevan ympäristön mittakaava ja rakennustapa.*

Luokka II

Merkittävät aluekokonaisuudet

Alueella on vanhaa, pääasiassa II-luokan rakennuskantaa, jonka joukossa voi olla muutama uusi rakennus. Uudisrakennukset sopivat mittakaavaltaan ja rakennustavaltaan ympäristöönsä. Alue sisältää useita arvonäkökulmia tai yhden erittäin vahvan arvoperusteen.

Suojelusuositus: Rakennuksia ja rakenteita saa purkaa vain pakottavasta syystä (huomioitava mitä edellä on sanottu kohteista), myös tiet, pihojen rakenteet tulisi huomioida. Vähäinen uudisrakentaminen vanhaa rakennustapaa kunnioittaen on mahdollista.

Luokka III

Maisemallisesti tai historiallisesti arvokkaat aluekokonaisuudet

Alue on muuttunut esimerkiksi rakennuskannaltaan, rakenteiltaan, tiestöltään, pihastutuksiltaan. Rakennukset ovat pääasiassa II ja III-luokan kohteita ja alueella on useita uudisrakennuksia, joista suurin osa sopii kuitenkin vanhan rakennuskannan mittakaavaan ja rakennustapaan.

Suojelusuositus: Rakennuksia saa purkaa vain pakottavasta syystä (huomioitava mitä edellä on sanottu kohteista), myös tiet, pihojen rakenteet on huomioitava. Uudisrakentaminen on mahdollista vanhaa rakennustapaa kunnioittaen.

Kaikkia arvoalueet tulee huomioida kaavamuutosta suunniteltaessa.

2. ALUEEN HISTORIA

Pispalan alueen asutushistorialle on antanut rajoituksensa ja ehtonsa omalaatuinen luonnonympäristö; jyrkkärinteinen moreeniharju, joka on kapeana kannaksena erottanut kaksi järveä, Näsijärven ja Pyhäjärven toisistaan. Alue on ollut kahden vesireitin yhtymäkohta sekä toisaalta maaliikenteen risteyspaikka. Näsijärven kautta saattoi kulkea muinaisina aikoina kauas pohjoiseen, jopa Merenkurkkuun saakka, kun taas Pyhäjärvi mahdollisti pääsyn Hämeen vesistöihin. Alueelle on syntynyt varhain asutusta näiden suotuisten olosuhteiden vuoksi.

Esihistoria

Esihistoriallisina aikoina lämpimät etelärinteet vesistöjen rannalla olivat hyviä asuinpaikkoja suojaisuutensa vuoksi. Eniten suosittiin kuivaa hiekkamaata, koska siihen oli helppo pystyttää koto. Harjun eteläisellä rinteellä Pispalassa, uittotunnelin länsipuolella sijaitti kivikaudella asuinpaikka lähellä Pyhäjärven rantaa. Paikkaan syntyi asutusta oletettavasti sen vuoksi, että se asettui kahden merkittävän vesistöreitit ylityskohtaan. On mahdollista, että asuinpaikka oli muodostunut alueelle heti Pyhäjärven omaksi altaakseen kuroutumisen jälkeen noin 8700 vuotta sitten, jolloin elettiin ns. esikeraamista kautta. Paikka on saattanut olla joko pitkään osa-aikaisessa käytössä siten, että sinne palattiin aina tiettyyn vuodenaikaan tai se ollut vain kertaluonteisesti käytössä. Alueelta on löydetty yksittäisiä esineitä ja niiden osia kuten kourutaltoa, keihäänkärjen teelmä, hioin sekä kvartsi- ja kivi-iskokset.

Lähellä Pyhäjärven rantaa sijaitsevaa Tahmelan lähdeä pidetään rautakautisena uhrilähteenä, vaikka lähteestä ei ole tehty irtolöytöjä. Läheltä lähdeä on kuitenkin löytynyt kivikautinen reikäkivi. Rautakauden aikaisia löytöjä Pispalan alueelta ovat soikea, pronssinen kupurasolki sekä rautakirves. Nämä muinaiset esinelöydöt osoittavat, että Pispalan alueella on kulkenut ja mahdollisesti asunut ihmisiä myös myöhemmällä esihistoriallisella ajanjaksolla.

Historiallinen aika

Hyhkyn ja Pispalan kylät syntyvät

Pyhäjärven ja Näsijärven välisen kannaksen maita omisti ennen keskiaikaa heimoajalla Lempäälän Kuokkalan kylä. Hyhkyn kylän asutus vakiintui K. V. Kaukovallan arvion mukaan ilmeisesti jo heimoajan lopulla tai keskiajan alussa noin 1100-1200-luvulla nykyiselle paikalleen. Asukkaat kylään tulivat Lempäälästä. Keskiajalta saakka kulki kannasta pitkin maantie Turkuun, jonka varteen rakennettiin Turun piispan tarkastusmatkoja varten talo viimeistään 1400-luvun alussa. Tästä talosta sai alkunsa Pispalan kylän kehitys. Aluksi maat olivat Turun

keskiaikaisten piispojen omistuksessa, josta ne siirtyivät kuningas Kustaa Vaasalle ja hänen kauttaan aatelisille. Myöhemmin taloista tuli kruunun verotiloja. Vuoteen 1575 mennessä Pispalan eli piispain talo oli jaettu kahdeksi taloksi, Pispaksi ja Provastiksi, joka oli nimetty oletettavasti piispalan mukana kulkeneen tuomiorovastin mukaan.

Talot sijaitsivat lähellä Pyhäjärven rantaa, mistä ne myöhemmin siirrettiin maantien varren läheisyyteen. 1500-luvun puolivälissä tehdyn veroluettelon mukaan Pispalassa sijaitsi yhteensä kolme taloa, jotka olivat Pispaa, Provasti ja Taipaleen talo. Taipaleen talon vieritse ylitettiin vesiteitse kuljettaessa Pyhäjärven ja Näsijärven välinen kannas. Vuoden 1571 hopeaveroluettelon mukaan talolliset olivat nimiltään Lassi, Sipi Laurinpoika ja Olavi Taipale. Vuonna 1685 Pispalan ja Provastin talot kulkivat Sipi Knuutinpojan ja Sipi Rekonpojan nimissä. 1700-luvulla Pispalan talon isäntänä toimi Heikki Antinpoika Pispaa.

Hyhkyn kylässä, johon Pispalan laskettiin toisissa lähteissä kuuluneen, oli vuonna 1571 yhteensä seitsemän taloa. Talot olivat Karvoi, Huovari, Ikuri, Pispaa, Junttila, Hakkari sekä Henneri ja ne muodostivat yhtenäisen, tiiviisti rakennetun ryhmäkylän. Vuonna 1770 Hyhkyn ryhmäkylä paloi, jonka jälkeen kylän talot rakennettiin toisistaan erilleen.

Agraarivaihe

1780-luvulla Pispalan alueella suoritettiin isojako. Ranta-alue harjun rinteeseen saakka oli viljelyksessä ja pelto- sekä niittyalueet vaihtelivat vuorotellen rannan suuntaisesti. Osa pelloista oli isonjaon jälkeenkin sarkamaisesti jaettu pieniin paloihin. Harju kasvoi mäntyvaltaista metsää, jota mahdollisesti kaskettiin. Paljaita kallion päitä pilkotti Tahmelan puolella sekä maantien läheisyydessä Pispalan harjulla. Maantien varressa, vastapäätä Pispalan ja Provastin kantatilojen päärakennuksia sijaitsi markkinapaikka, joka oli siirretty Hyhkystä Pispalaan vuonna 1750. Täällä vietettiin ns. Perttelin kolmipäiväisiä markkinoita, jonne saapui kauppiaita ja käsityöläisiä ympäri maan. Markkinapaikan myyjillä oli puusta rakennetut puodit torialueella. Markkinoita pidettiin tällä paikalla Tampereen kaupungin perustamiseen, vuoteen 1779 saakka.

Maantien lisäksi alueella risteili pienempiä polkumaisia kulkureittejä, etenkin markkinapaikan läheisyydessä. Kantatalojen päärakennusten yhteydessä sijaitsi vuonna 1776 tehdyn Kuninkaan kartaston mukaan kolme muuta rakennusta ja myös rantaniityillä oli siellä täällä joitakin pieniä rakennuksia, mahdollisesti riisiä ja aittoja. Maanomistajuudet jakautuivat siten, että Simola omisti nykyisen Ala-Pispalan alueen pohjoispuolen ja Pispaa pääosan Ylä-Pispalaa, Provastin omistuksessa oli Tahmela ja Ansiokallion alue. Rantaniityt ja pellot olivat sekä Pispalan että Provastin omistamia maita.

Työväki saapuu alueelle

Pispalan alue säilyi tyypillisenä maalaismaisemana 1800-luvun puoliväliin saakka. Vuosisadan puolivälin jälkeen alueelle alkoi kuitenkin hakeutua teollisuutta, joka toi myöhemmin mukanaan myös työläiset Pispalaan. Vuonna 1875 perustettiin

Santalahden höyrysaha, joka oli alueen ensimmäinen suuri teollisuuslaitos. Luujauhotehdas perustettiin vuonna 1883. Vuonna 1885 rakennettiin Santalahteen paperitehdas ja samana vuonna rakennettiin sen läheisyyteen myös Asfaltti- ja huopatehdas. Porin rata valmistui vuosina 1890-95, mikä osaltaan toi työväkeä Pispalaan. Vuonna 1908 siirrettiin haulitehdas Pyynikiltä Pispalan pohjoisrinteeseen. Punainen, teräksinen haulitorni rakennettiin samana vuonna tehtaan viereen. Kyttälän kaupunginosan purkamisen vuonna 1892 vaikutus heijastui myös Pispalan rakentamiseen.

Ensimmäiset työläisten asumukset rakennettiin Pispalan valtatie varteen ja sen läheisyyteen 1870-luvulla. Nämä rakennukset muistuttivat maaseudun rakennustyyppisiä, sillä asukkaat olivat teollisuuden pariin töihin muuttaneita maalaisia. Parituvat ja jopa vuoliaiskatot olivat yleisiä ratkaisuja, jotkut toivat mukanaan puretun hirsitalonsa. Taloja sijaitsi siellä täällä ja asutuksen varsinainen painopiste oli Hyhkyn kylässä. Ensimmäinen varsinainen työväen muuttoalto Pispalaan alkoi 1890-luvulla. Työläisiä houkutteli Pispalaan eniten luultavasti se, että alue oli kaupungin ulkopuolista maata, jossa rakentamista ja asumista eivät säädelleet rakennusjärjestys, palo- ja terveismääräykset. Kukin sai rakentaa omaan tapansa ja varallisuutensa mukaan. Maata sai vuokrattua tai ostettua juuri niin pienen palasen kuin mihin varallisuus riitti. Tästä johtuen alueen kadut jäivät kapeiksi kujiksi ja asutus muodostui erittäin tiiviiksi. Vaikka Pispalassa asuttiin erittäin ahtaasti, oli uusi asuinpaikka osalle alueelle muuttaneista parannus elinolosuhteisiin. Työläisten kasarmeissa ja yhteiskeittiötalouksissa asuttiin ahtaasti ilman omaa yksityisyyttä, kun taas Pispalasta sai hankittua oman pienen mökin tai huoneen ja hieman pihamaatakin ympärilleen, vaikka vuokralaisia pidettiin yleisesti oman perheen lisänä.

Rakennusmateriaali hankittiin sieltä, mistä kukin tarpeita sai. Joku käytti uppotukkeja tai sahalta saatua puutavaraa, toinen sai omalta tontiltaan kaadetuista männistä rakennustarpeita, minkä lisäksi oli suhteellisen yleistä käyttää jonkin vanhan rakennuksen purkujätteitä uuden talon rakentamisessa. Myöhemmin rakennuksia tehtiin myöskin säästöbetonista, jossa oli lisänä muun muassa pulterikiviä, kanaverkkoa tai vaikkapa vanhan hetekan jäänteitä.

Asutus levisi Pispalan alueelle siten, että maantien varsi ja radan ympäristö rakentuivat ensin 1890-luvulta alkaen. Muutamia yksittäisiä mökkejä nousi myös harjulle, mutta lähinnä vain sen maantien puoleiseen pohjoisrinteeseen. Hyhkyn puolella oli Pispalan aluetta vanhempaa asutusta. Tahmolan tasaisille maille syntyi asutusta myöskin 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa.

Harjun etelärinne ja lakialue saivat rakennuskantaa vähitellen 1900-luvun alun ja 1910-luvun välisenä aikana, mutta jyrkimmät ja vaikeimmat rakennettavat rinteet rakennettiin varsinaisesti vasta 1920-30-luvuilla. Vilkasta rakentamisen aikaa Pispalassa oli vuosisadan alusta 1910-luvulle ennen kansalaissotaa kestänyt jakso,

mutta kaikkein eniten rakennettiin 1920-30-luvuilla. Pispala oli käytännössä lähes täyteen rakennettu 1930-luvun loppuun mennessä. Rakennuskanta vielä hieman tiivistyi 1940-luvulla ja alkoi samalla vähitellen muuttua, kun vanhimpia ja huonokuntoisimpia mökkejä purettiin tai uudistettiin.

Pispalan maisemallinen ilme oli muuttunut noin viidenkymmenen vuoden aikana rakentamattomasta viljelys- ja metsämaisemasta tiiviisti ja omaperäisesti rakennetuksi työvään kaupunginosaksi. Erittäin jyrkkiin rinteisiin nousivat monikerroksiset, korkeakivijalkaiset vuokratalot sekä pikkumökit, saunat, pienet kauppapuodit, hevostallit, ulkoahuussit ja eläinsuojat. Vuonna 1937 Pispala liitettiin kaupunkiin, jolloin rakentaminen muuttui säädellyksi, mikä osaltaan vähensi rakentamisinnokkuutta. Vuonna 1945 alue sai ensimmäisen asemakaavansa, jossa harjulle oli suunniteltu tornitalojen ryhmää ja sen ympäristöön 2-3-kerroksisia rakennuksia.

Nyky aika

1950-luvulla maantien varteen rakentuivat ensimmäiset kerrostalot. 1960-luvulla Tahmelaan alettiin rakentaa uusia suuria omakotitaloja ja myöhemmin pienkerrostaloja. Arkkitehdit suunnittelivat Pispalasta terassitalojen uudisrakennus- aluetta, mikä kuitenkin jäi toteutumatta. Alueen uusiutuminen oli joka tapauksessa alkanut. Yleisen puutaloalueiden säilymistä suosivan ilmapiirin johdosta Pispalan alue sai vuonna 1978 uuden asemakaavan, jonka tarkoituksena oli tukea olemassa olevan rakennuskannan säilymistä ja antaa samalla ohjeistusta uudisrakentamiselle. Pispala oli mukana 1970-80-lukujen vaihteessa valtakunnallisessa perusparannus- kokeilussa, jonka aikana asukkaat peruskorjasivat talojaan valtion takaaman lainoituksen turvin. Perusparannusten avulla vanhat rakennukset kyllä säilyivät, mutta monesti alkuperäisen ilmeensä ja identiteettinsä menettäneinä. 1980-luvulta alkaen alueelle rakennettiin yhä lisääntyvässä määrin uutta. Elintason kohoamisen myötä koteihin vaadittiin enemmän mukavuuksia kuin mitä ahdas mökki ulkokäymälöineen ja kylmine vesineen pystyi tarjoamaan.

Uudisrakentamisen myötä alueen rakenne alkoi sekavoitua. Pihoilta purettiin vanhat piharakennukset, pihamaa saatettiin asfaloitaa tai laatoittaa, autotalleja ja parkkipaikkoja rakennettiin, teitä asfaloitiin ja levennettiin, rakennuksia laajennettiin, pienet kaupat ja liikkeenharjoittajat hävisivät alueelta. Kaikki tämä muutti alueen maisemallista ilmettä tiheästi rakennetusta puutalokaupunginosasta nykyaikaisen asuinalueen suuntaan. Vaikutukset alueen sosiaaliseen rakenteeseen vanhojen asukkaiden väistyessä uusien tieltä olivat yhtä mullistavia. 1990-luvulla alueen suosio kasvoi edelleenkin, mikä vaikutti tonttien ja talojen hintoihin. Vanhat alkuperäisasukkaat alkoivat vähentyä ja heidän pienet asumuksensa näyttivät usein vaatimattomilta uusien suurten omakoti- ja rivitalojen rinnalla. Jotkut muutoksista ovat välttämättömiä, jotkut niistä, kuten pihapiirin säilyttäminen piharakennuksineen ja vanhoine kasveineen olisi vielä mahdollista.

Uudisrakennukset pihapiireineen muuttavat alueen ilmettä kohti nykyaikaista omakotitaloaluetta.

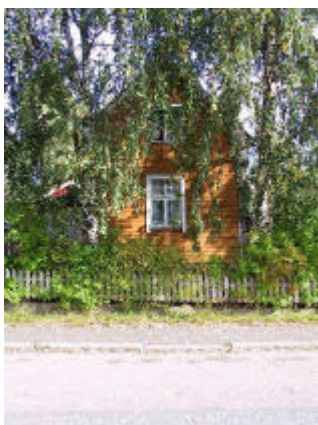
4. INVENTOINTIAINEISTO

Pispalan rakennusinventoinnissa käytettiin Museoviraston laatimaa luettelointilomaketta, jonka avulla kerättiin tietoja paikan päällä liikkumalla. Työ jakaantui kenttätyöjaksoihin, arkistokäynteihin ja tietojen tallentamiseen sekä puhtaaksi piirtämiseen. Rakennuksista selvitettiin inventointilomakkeisiin muun muassa rakennusteknisiä seikkoja kuten perustan ja rungon rakenteet, kattomuoto ja -katteet sekä vuoraustapa. Rakennukset kuvattiin sanallisesti, ne ajoitettiin, talojen pohjapiirustukset piirrettiin ja rakennukset valokuvattiin. Myös asukkaita ja muita informantteja haastateltiin lisätietojen saamiseksi. Arkistolähteistä tärkeimpiä olivat vanhat asemakaavat, isojakokartat asiakirjoihin sekä vanhat valokuvat. Tampereen teknillisen korkeakoulun tekemää inventointiaineistoa 1970- ja 1980-lukujen vaihteesta käytettiin myöskin apuna. Tärkeänä pyrkimyksenä Pispalan rakennusinventoinnissa oli kartoittaa rakennusten historiaa ja erilaisia muutosvaiheita sekä asukashistoriaa. Osana inventointia tarkasteltiin rakennettua ympäristöä kokonaisuutena ja pyrittiin hahmottamaan koko alueen rakentuminen.

Inventoitu alue kattaa lähes kokonaan Ala- ja Ylä-Pispalan sekä Pispalan valtatie pohjoispuolen rautatiehen saakka. Tältä alueelta etsittiin arvoalueita, jotka muodostavat kokonaisuuksia jonkin yhdistävän tekijän perusteella. Näitä tekijöitä voivat olla esimerkiksi alueen historiallisen taustan merkitys, alueen hyvä säilyneisyys tai aikakautensa rakentamisen ja asutushistorian hyvä kuvaavuus. Tällaisia arvoalueita löytyi inventoidulta alueelta yhteensä neljätoista.

Arvoalueet/alueinventoinnit

1. Virtasen valtakunta

Alue on 1920-30-lukujen vaihteessa syntynyt kahden työmiehen rakennuttama kolmen talon kokonaisuus, jonka läheisyydessä sijaitsee myös kaksi vanhempaa 1800-luvun lopun rakennusta. Virtasen valtakunnan rakennukset ovat samalla mallilla rakennettuja, huoneen ja keittiön hirsimökkejä, joiden toisella seinustalla on pieni kuisti. Rakennukset muodostavat yhtenäisen katunäkymän Pohjanmaantien varteen. Rakennukset edustavat tyypillistä työväen vaatimatonta rakentamista ja ne ovat säilyttäneet ulkoasunsa kohtalaisen hyvin. Alueella on rakennusperinteistä, maisemallista ja asutushistoriallista arvoa. Arvoluokka II.

2. Markkinakadun ympäristö

Pispalan valtatie varressa on sijainnut vanha markkinapaikka vuodesta 1750 vuoteen 1779 saakka. Paikalla on ollut ilmeisesti myöhempääkin toritoimintaa. Markkinapaikalla vietettiin 1700-luvulla kolmipäiväisiä ns. Perttelinmarkkinoita. Alue näkyy myös vuoden 1784 isojakokartassa. Torin laidalla sijaitsivat Pispalan rukoushuone, jonka Wivi Lönn oli suunnitellut vuonna 1905, VPK:n talo, joka on oletettavasti 1890-luvulta sekä Pispalan ja Provastin kantatilojen päärakennukset. Nykyisin alueella ei ole jäljellä kuin VPK:n talo, sillä kaikki muut rakennukset on purettu. Torialue on osittain hahmotettavissa, vaikkakin se toimii lähinnä parkkipaikkana nykyisin. Torilta lähtee Markkinakatu, joka jatkuu polkumaisena metsässä. Tori on toiminut Pispalan agraarivaiheessa eräänlaisena kylän keskuksena. Myöhemmin ympäristöön on tullut työväen asutusta, josta alueella on säilynyt muutamia hyviä esimerkkejä 1900-luvun alun kauniisti säilyneistä rakennuksista. Alueella on vahvaa asutus- ja taloushistoriallista merkitystä, vaikka alueen historia onkin nykyisin vaikeasti hahmotettavissa maisemasta. Arvoluokka III.

3. Erämiehenkadun varsi

Erämiehenkadun varteen on muodostunut asutushistoriallisesti kiinnostava ja maisemallisesti kaunis katukokonaisuus 1890-luvun ja 1920-luvun välisenä aikana. Ensimmäiset talot alueella rakennettiin jo 1800-luvun lopussa. Rakennukset edustavat erilaisia työväen rakentamistyyppisiä kuten maaseutumaisia rakentamista, vuokrakasarmityyppisiä ratkaisuja sekä huviloita. Alueella on säilynyt erittäin hieno pihakokonaisuus 1890-1920-lukujen välillä rakentuneista taloista. Alueella sijaitsevat myöskin 1930-luvulta saakka toiminut päiväkotiki ja vanha postirakennus. Muistitiedon mukaan monien rakennusten oletetaan olevan Terijoelta siirrettyjä huviloita. Alueella on asutushistoriallista, rakennushistoriallista sekä maisemallista arvoa. Arvoluokka II.

5. Haulitornin ympäristö

Haulitehtaan ympäristössä sijaitsee hyvin säilynyt, rakennushistoriallisesti, taloushistoriallisesti ja maisemallisesti merkittävä rakennuskokonaisuus, joka koostuu vuonna 1908 rakennetusta haulitehtaasta ja -tornista sekä niiden ympäristöön rakentuneista asuinrakennuksista. Haulitorni on maisemallisesti näkyvällä paikalla ja siitä on muotoutunut Pispalan symboli ja maamerkki, joka on tunnustettu valtakunnallisesti merkittäväksi kohteeksi. Ympäristön muutamat asuinrakennukset ovat hyvin säilyneitä ja vanhin niistä on 1800-luvun lopulla rakennettu paritupatyypinen, ulkoasultaan erittäin hyvin säilynyt hirsirakennus. Muita rakennuksia ovat esimerkiksi neliöpohjainen,

muistitiedon mukaan mallikirjan mukaan rakennettu kaunis hirsirakennus 1900-luvun alusta sekä pitkä, huoneen ja keittiön asuntoja sisältänyt asuntolatyypinen rakennus tehtaan yläpuolisessa rinteessä. Kahden tehtaan vieressä sijaitsevan pienen mökin sanotaan olleen tehtaan johtajan asuntoja. Arvoluokka I.

5. Rimminkadun ympäristö

Rimminkadun ympäristöön on rakentunut pääasiassa 1800-luvun lopun ja 1920-luvun välillä monimuotoinen katukokonaisuus, jossa sijaitsee erityisen merkittäviä rakennuksia. Alue on maisemaltaan Pispalan harjumaisemasta poikkeavaa, tasaista ja suhteellisen väljästi rakennettua. Rakennukset ovat erityyppisiä pienistä mökeistä tyylikkääksi saakka. Monet alueen taloista ovat rakentuneet siten, että 1800-1900-lukujen vaihteessa on rakennettu huoneen ja keittiön kokoinen pieni mökki, jota sitten on laajennettu 1920-luvulla. Rakennus- ja kulttuurihistoriallisesti merkittäviä rakennuksia alueella ovat muun muassa entinen pappilarakennus, uittomiesten talo, kaupungin kamreerin entinen kotitalo sekä opettaja Halmeen funkistalo. Rakennukset ovat pääosin kohtalaisen hyvin säilyneitä. Alueen halki on kulkenut ns. punainen tukkitie, jonka Porin höyrystysrakensi vuosina 1863-64 tukkien harjun yli kuljetusta varten. Tukkitie on säilynyt rakentamattomana uomana maisemassa ja muutamia sen betonisia tukirakenteita on jäljellä lähellä Pispalan maantietä. Rimminkadulla on ympäristöineen vahvaa asutus- ja sosiaalishistoriallista merkitystä myös alueella sijainneiden leipomo-, sauna-, kauppa- ja pappilarakennusten vuoksi. Arvoluokka III.

6. Pättärängkadun ympäristö

Loivasti Pyhäjärven rantaan laskeutuva, 1920-luvulla rakennettu puutaloalue muodostaa hyvin säilyneen, yhtenäisen rakennuskokonaisuuden lähelle rantaa Ala-Pispalan alueelle. Rakennuksilla on pispalalaisittain melko suuret tontit ja alue on suhteellisen väljästi rakennettu, puutarhat ovat vehreitä. Jotkut alueen rakennuksista ovat saman rakennuttajan rakentamia. Alueen rakennuskanta on yhtenäistä ja alue vaikuttaa suunnitelmallisesti rakennetulta. Hirsi- ja rankorakenteiset talot ovat pelkistettyjä 20-luvun puutaloklassismin edustajia. Tyypillinen alueen rakennus on lähes neliönmuotoinen pohjaltaan ja siinä on jyrkkä harjakatto, kuusiruutuiset ikkunat sekä lasikuisti yhdellä sivulla. Rakennukset ovat pääosin suhteellisen hyvin säilyneitä ja ne edustavat hyvin 1920-luvun työväen rakentamishanteita. Alue kokonaisuutena on esimerkki tyypillistä 1920-30-lukujen taitteen asuinrakentamisesta, joka on kuitenkin Pispalassa hieman epätyypillistä suunnitelmallisuudessaan ja väljyydessään. Alueella on rakennushistoriallista, asutushistoriallista sekä maisemallista arvoa. Arvoluokka II.

7. Frans Simolan entinen pihapiiri

Mäkikadun ja Pispalan valtatie väliselle tontille on rakentunut 1900-luvun alussa maanomistaja Simolan pojan kotitalo pihapiireineen. Päärakennus on rakennettu vuonna 1901 maanviljelijä Frans Simolan ja Anni Kölhin kodiksi. Rakennuksen suunnitteli ilmeisesti Wivi Lönn. Rakennus poikkeaa muista pispalalaisista rakennuksista siinä, että se edustaa alueella harvinaista arkkitehdin suunnittelemaa tyyliarkki-

tehtuuria, tässä tapauksessa pelkistettyä uusrenessanssia. Rakennus on pohjaltaan suorakulmainen, se on aumakattoinen, punahongasta rakennettu hirsitalo, jonka koillisivulla on kaksi uusittua lasikuistia. Palvelusväen ja muonamiesten talo on rakennettu samalle tontille Pispalan valtatie reunaan 1900-luvun alun ja 1910-luvun välisenä aikana. 1930-luvulla pihapiiriin rakennettiin puolitoistakerroksinen, mansardikattoinen hirsirakennus, jossa on pieni kuisti. Rakennus oli Simolan lasten käytössä. Pihalla sijaitsi näiden rakennusten lisäksi vielä vanha saunarakennus, joka purettiin 1990-luvulla. Pihapiirillä on erityisesti asutushistoriallista ja rakennushistoriallista arvoa, päätalolla myös maisemallista merkitystä. Arvoluokka II.

8. Mäkikadun varsi

Mäkikadun varressa sijaitsevalla alueella, joka rajoittuu lännessä Mooseksenmäkeen ja idässä entisen Harmaan tukkitie uomaan on säilynyt maisemallisesti eheä, tiiviisti rakennettu katukokonaisuus, jonka yleisilme on pitkälti 1920-lukulainen. Kadunvarsi on rakentunut 1900-luvun alun ja 1920-luvun välisenä aikana. Osa rakennuksista on rakennettu kahdessa vaiheessa siten, että 1900-luvun alussa

rakennettua taloa on jatkettu tai laajennettu 1920-luvulla. Katu on kapea ja se laskeutuu loivasti maanmuotoja mukaillen. Rakennusten ulkoasut ovat säilyneet suhteellisen hyvin, monet rakennuksista ovat säilyneet erittäin hyvin. Rakennukset ovat tyypeiltään erilaisia, pääosin ne ovat entisiä vuokrataloja, mutta joukossa on myöskin yhden ja kahden perheen asuintalot. Rakennukset edustavat hyvin kaikkia eri työväen asumisen tyyppisiä. Rakennukset ovat pääasiassa kooltaan suhteellisen suuria, joten alueen tontit jäävät melko pieniksi pihamaiksi, joissa ei ole juurikaan kasvustoa tai istutuksia. Alueella on vahvaa rakennushistoriallista, historiallista ja maisemallisestietistä merkitystä. Arvoluokka I.

9. Kannaksenkadun ja Päivölänkadun risteys

Päivölänkadun puuportaiden ja Kannaksenkadun risteykseen on muodostunut maisemallisesti hyvin tärkeä 1910-1920-lukujen rakentamisen pieni esimerkkialue. Maisemaa leimaavat jyrkkä rinne ja siitä avautuvat näköalat Pyhäjärvelle sekä Tahmelan kasvimaille. Päivölänkadun rinteessä sijaitsevat kolme rankorakenteista, hyvin säilynyttä rakennusta. Kaksi rakennuksista on mansardikatottoista, Stefan ja Yrjö Mäkisen rakentamaa rakennusta. Kannaksenkadun ja Päivölänkadun kulmaan sijoittuu pohjaltaan suorakaide, rankorakenteinen, harjakattoinen, ulkoasultaan alkuperäisenä säilynyt rakennus. Kannaksenkadun alapuoliseen jyrkkään rinteeseen asettuvat ns. Vuorenmaan valtakunnan neljä suurehkoa entistä vuokrataloa. Rakennukset on rakennuttanut Benjamin Vuorenmaa, joka elätti itseään talonomistajana. Taloissa oli useita pieniä huoneen ja keittiön asuntoja. Rinteen jyrkkyydestä johtuen rakennuksissa on erittäin korkeat kivijalat ja siten useita kerroksia. Rakennuksissa on käytetty erikoisia rakenneratkaisuja muun muassa sisäänkäyntien suhteen. Rakennukset on peruskorjattu vuosina 1984-86, minkä johdosta osa rakennuksista on muuttunut ulkoasultaan jonkin verran. Rakennuskokonaisuudella on vahvaa asutus- ja sosiaalishistoriallista sekä rakennushistoriallista arvoa. Etenkin Vuorenmaan valtakunnasta on muodostunut eräänlainen Pispalan symboli. Kokonaisuudella on merkittävää maisemallista arvoa sen sijainnin ja hyvän näkyvyyden vuoksi. Arvoluokka I.

10. Mäkikadun vuokratalojen kokonaisuus

Mäkikadun etelän puoleiselle reunalle kadun itäpäähän on muodostunut 1900-luvun alun ja 1920-luvun välisenä aikana suurten vuokratalojen muodostama katukokonaisuus. Rakennukset ovat pääasiassa pohjaltaan suorakaiteen muotoisia, pitkiä ja useita huoneen ja keittiön tai hellahuoneen asuntoja käsittäneitä. Osassa rakennuksia on alkuperäinen tapa asua säilynyt, osassa asuntoja on joko laajennettu vintille tai yhdistetty asuntoja suuremmiksi huoneistoiksi. Kahdessa 1900-luvun alun rakennuksessa on ollut alun perin yhteiskeittiöjärjestelmä. Rakennusten pitkät ja suhteellisen kapeat rungot muodostavat Mäkikadun eteläpuolelle muurimaisen seinämän, joka tekee katutilasta tiiviin. Sisäänkäynnit kuisteineen ovat pihojen puolella. Osa rakennuksista on rakennettu kahdessa vaiheessa siten, että ensimmäinen osa on rakennettu 1900-luvun alussa ja sitä on jatkettu 1920-luvulla. Rakennuksissa on säilynyt jonkin verran klassisia 20-luvun tyyli- ja muotoiluelementtejä kuten kulmien pilasterointeja, päätyjen kissanpenkkejä, lunettiikkunoita ja puisten pilareiden kannattelemlia avokuiesteja. Pääosa rakennuksista on kuitenkin peruskorjattu suhteellisen voimakkaasti. Katukokonaisuus on arvokas asutus- ja sosiaalishistoriallisen kertovuutensa vuoksi. Kadun varteen muodostuu yhtenäinen ja maisemallisesti merkittävä rakennuskokonaisuus. Arvoluokka III.

11. Rajaportinkatu

Rajaportinkadun varteen on rakentunut 1900-luvun alun ja 1920-luvun välillä suurten vuokratalojen kokonaisuus. Rakennukset sijoittuvat Rajaportinkadun eteläreunaan muodostaen yhtenäisen seinämän kadun varteen. Rakennukset ovat pohjiltaan pääasiassa suorakaiteen muotoisia ja sisäänkäynnit sijoittuvat pihojen puolelle. Lähes kaikki rakennukset ovat voimakkaasti peruskorjattuja, joten tarkkoja rakentamisajankohtia ei pysty täysin määrittämään. Ainakin kaksi rakennuksista on rakennettu 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tai aivan 1900-luvun alussa. Kaikissa rakennuksissa on ollut pieniä hellahuoneen tai huoneen ja keittiön asuntoja, joita on myöhemmissä peruskorjauksissa yhdistelty. Rakennusten ulkoasut ovat muuttuneet jonkin verran, mutta kuuden talon muodostama katukokonaisuus kertoo hyvin 1900-luvun alun ja 1920-luvun vuokratalorakentamisesta. Kokonaisuudella on asutushistoriallista ja maisemallista arvoa. Arvoluokka II.

12. Pispalanharjun varsi

Harjun lakea pitkin kulkenut tie, nykyinen Pispalanharju, on syntynyt noin 1910-1920-luvuilla. Kadun varren ensimmäiset rakennukset rakentuivat 1900-luvun alussa ja 1910-luvulla. Pääosa rakennuskannasta on rakentunut kuitenkin 1920-luvulla. Pispalanharju on uudistunut melko voimakkaasti, mutta Pispalan puuportaiden ja ns. Pyykkimettän puiston rajaamalla alueella on säilynyt 1910-30-luvuilla rakennettujen erityyppisten rakennusten muodostama katukokonaisuus. Joukossa on useita entisiä vuokrataloja, mutta myös kahden perheen omakotitaloja. Alueen rakennuskanta on vaihtelevaa ja monimuotoista sekä pääosin suhteellisen hyvin säilynyttä. Pyykkimettän näköalanpaikan kohdalla on sijainnut August Koivusen rakennuttama vesisäiliö, johon pumpattiin vettä Tahmelan lähteestä ja josta monet pispalalaisista saivat vetensä. Pispalanharjulla on erityistä symbolimerkitystä, sillä aluetta pidetään yleisesti maisemallisesti ominaisimpana Pispalana. Vesisäiliönmäen näköalapaikalta avautuu hieno, jo klassiseksi muodostunut näköala Pyhäjärvelle sekä harjun etelärinteeseen ja Tahmelaan. Alueella on vahvaa maisemallista merkitystä, mutta myöskin asutushistoriallista ja rakennushistoriallista arvoa. Arvoluokka II.

13. Pispankadun varsi

Pispankadun varteen alettiin rakentaa suuria vuokrakerrostaloja 1920-luvulla. 1920- ja 1930-luvut olivat voimakasta rakentamisen aikaa Pispalassa ja Pispankatu edustaa hyvin juuritätä rakennuskautta. Monet alueen rakennuksista ovat aikansa ”gryndereiden” rakentamia, erityisesti Välimäen veljekset ovat urakoineet useita rakennuksia Pispankadulle ja sen lähistölle. Kaksikerroksiset, harja- tai aumakattoiset, korkean kivijalan omaavat, useita huoneen ja keittiön asuntoja käsittäneet rakennukset ovat tyypillisiä kadun varren rakennuksia. Sisäänkäyntien yleinen arkkitehtoninen aihe on kolmiopäätyinen katos, jota kannattelevat puiset pilarit. Osa rakennuksista on rankorunkoisia ja osa hirsitaloja. Talot on rakennettu 1920-luvun puolivälin ja 1930-luvun alun välisenä aikana. Kadun varteen rakentuneet talot ovat joko suuria vuokrakerrostaloja tai kahden perheen omakotitaloja. Monien rakennusten kivijaloissa on toiminut pieniä kauppoja. Rakennukset ovat säilyneet pääosin hyvin ja edustavat hienosti 1920-30-lukujen vuokratalorakentamista. Kadunvarsi muodostaa maisemallisesti näyttävän ja yhtenäisen rakennuskokonaisuuden. Alueella on vahvaa asutushistoriallista, rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa. Arvoluokka II.

14. Rajaportin saunan ympäristö

Rajaportin saunan tontin vuokrasivat alun perin Hermanni ja Maria Lahtinen vuonna 1895. Vuosisadan vaihteessa he rakensivat tontille kaksikerroksisen asuin- ja liikerakennuksen, matalan asuinrakennuksen sekä puisen saunan. Tiilinen saunarakennus on rakennettu aivan 1900-luvun alussa hirsisaunan tilalle. 1930-luvun lopulla saunarakennusta jatkettiin kolmella metrillä pohjoispäädystä. Samaan pihapiiriin on rakennettu ns. ompelijan talo 1920-luvulla. Rakennus on puolitoistakerroksinen, korkean tiilisen kivijalan omaava, rankorakenteinen ja harjakattoinen rakennus. Rakennuksen yläosa on rakennettu kokonaan uudelleen alkuperäisen rakennuksen mukaisesti 1990-luvulla. Tien varressa sijaitseva matala asuinrakennus on muuttunut ulkoasultaan paljon 1940-50-lukujen peruskorjauksen johdosta. Pispalan valtatie varressa sijainnut asuin- ja liikerakennuksen yhdistelmä paloi 1980-luvulla. Rakennukset muodostavat tontille hienon säilyneen pihakokonaisuuden, joka kertoo 1900-luvun alun tavasta elää ja rakentaa. Rajaportin sauna on edelleen alkuperäisessä käytössään yleisenä saunana ja sillä on vahvaa symboliarvoa Pispalassa. Saunalla on maakunnallisesti ja jopa valtakunnallisestikin rakennushistoriallista ja kulttuurihistoriallista merkitystä. Saunan tonttia vastapäätä sijaitsee entinen Puukkoniemen kauppana tunnettu kaksi- ja puolikerroksinen, mansardikattoinen hirsitalo. Rakennuksen ensimmäisessä kerroksessa on ollut liiketiloja ja muissa kerroksissa asuinhuoneita. Rakennus on säilynyt lähes alkuperäisessä asussaan. Rajaportin saunan ympäristöllä on merkittävää kulttuurihistoriallista, rakennushistoriallista ja maisemallista arvoa. Arvoluokka I.

Inventoidut rakennukset

Pispalan rakennuskannasta on inventoinnin perusteella löydettävissä erilaisia rakennustyyppisiä, jotka jakaantuvat

- maaseudun rakennusperinnettä edustaviin rakennuksiin, kuten esimerkiksi paritupatyyppeihin hirsitaloihin 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta
- tyyli- ja tyylirakennuksiin, joita löytyy esimerkiksi uusrenessanssin, puujugendinin, 20-luvun puutaloklassismin ja funktionalismin tyylisuunnista
- huvilarakennuksiin eli rakennuksiin, jotka ovat muuta rakennuskantaa koristeellisempia, huvilatyyppisiä rakennuksia, joihin kuuluvat myös ns. Terijoen huvilat
- työväestön asuinrakennuksiin, joille tyypillistä on kerroksisuus, useat laajennusvaiheet tai alkuperäinen huoneen ja keittiön mökkityyppi
- vuokrakasarmeihin, jotka voivat olla joko kaksi- tai kolmekerroksisia kerrostaloja tai puolitoistakerroksisia rakennuksia, mutta joille tyypillistä ovat useat huoneen ja keittiön tai hellahuoneen asunnot
- yhdistettyihin asuin- ja liikerakennuksiin, joissa kivijalkakerros on rakennettu yleensä alun perin liiketoimintaa varten

Jotkut rakennuksista saattavat kuulua useampaankin rakennustyyppiin. Jako ei ole mitenkään sitova, vaan se on tehty kokonaiskuvan hahmottamisen helpottamista varten. Rakennukset ovat syntyneet monesti vähävaraisten ihmisten asunnoiksi, joilla on ollut perinteisen rakentamisen taito hallussaan.

1800- ja 1900-lukujen vaihteen rakennukset

1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa rakennetut talot ovat yleensä paritupatyyppeisiä hirsitaloja, joiden toisella seinustalla keskellä taloa on umpikuisti. Näitä rakennuksia on säilynyt nykypäiviin inventoidulla alueella suhteellisen vähän. Maalaismaisesta rakennusperinteestä kertoo myöskin ainakin kahdesta rakennuksesta löytynyt vuoliaiskattorakenne. Kivijalat on yleensä rakennettu lohkontujen luonnonkivipaasien varaan, jotka on sijoitettu rakennuksen nurkkiin sekä keskellä sivua. Paasien välit ovat olleet laudoitetut ja myöhemmin ne on betonoitu umpeen, jolloin kivijalasta on muodostettu kellaritilaa. Kattojen harjat ovat näissä rakennuksissa yleensä loivia ja räystäitä kannattelevat monesti puiset konsolit. Räystäään alla saattaa olla koristeena kasettilaudoitus ja joskus päädyissä on kolmion muotoon sommiteltu päätylistoitus. Rakennusten ikkunat ovat olleet T-mallisia ikkunoita, joilla on ollut melko yksinkertaiset kehykset.

1900-luvun alun rakennukset

1900-luvun alussa Pispalaan on rakennettu muun muassa neliöpohjaisia rakennuksia, joissa huoneet ryhmittyvät keskusmuurin ympärille sekä yhden huoneen ja keittiön pieniä hirsimökkejä. Pieniä laajentamattomia hirsimökkejä on säilynyt alueella hyvin vähän. 1900-luvun alussa rakennettiin ensimmäiset useita huoneen ja keittiön asuntoja käsittäneet rakennukset alueelle. Yleisemmin rakennettiin kahden perheen taloja, jolloin pääkerroksessa oli kaksi huoneen ja keittiön asuntoa, minkä lisäksi saatettiin pitää vuokralaisia kivijalan ja yläkerran hellahuoneissa. 1900-luvun alun ja 1910-luvun aikana on rakennettu puujugendin tyyliin omavia rakennuksia sekä huvilatyyppisiä rakennuksia, joista osan sanotaan olevan Terijoelta siirrettyjä. Nämä rakennukset poikkeavat muusta rakennuskannasta siinä, että niillä on muita rakennuksia hieman koristeellisempi ulkoasu. Ikkunat ovat koristeellisempia kehyksiltään, jugendrakennuksissa kehykset ovat alaspäin leveneviä ja ikkunajako on moniruutuinen jugendmalli, josta on olemassa eri variaatioita (yläruudutuksella, ylä- ja alaruudutuksella jne.). Rakennuksissa on tai on ollut monesti kaunis lasikuisti. Kuistin ja päätyjen ikkunat ovat usein erikoisilla tavoilla ruudutettuja, esimerkiksi siten, että ikkunan reunoilla on pieniä ruutuja ja keskelle jää suurempi aukko. Myös erilaiset rombi- ja ristikkokuviot ovat olleet suosittuja.

1920-30-luvun rakennukset

Rankorakenne on yleistynyt Pispalassa 1920-luvulta alkaen. Syynä voi olla suuri rakennusalan työntekijöiden määrä alueella, mallikirjojen käyttö tai esimerkiksi pakon sanelema tilanne, jos saatavilla ollut rakennusmateriaali on ollut vain sahattua puutavaraa. 1920-luvulla rakentaminen irtautui maaseudun rakentamisperinteestä juuri esimerkiksi sahatavaran käytön vuoksi. Mitä erilaisimpia ja omaperäisimpiä ratkaisuja on alettu käyttää perinteisten rakennustapojen rinnalla. Tämän ajan rakennuksista ei voida nostaa esille mitään erityistä tyyppiä, sillä ratkaisuja on yhtä monta kuin on ollut rakentajaakin. Joku on rakentanut huoneet peräkkäin kapeaksi suorakaiteeksi, toinen on ryhmittänyt huoneet keskusmuurin ympärille neliönmuotoon, huoneen ja keittiön mökkejä on rakennettu edelleenkin, mutta myös suuret puiset vuokrakerrostalot yleistyivät 20-luvulla. Vuokratalorakentaminen onkin leimallisinta juuri 1920-30-luvuille. 1920-luvulla on laajennettu jonkin verran 1900-luvun alussa rakennettuja mökkejä. Myös 20-luvun tyyppitalojen vaikutuksen voi nähdä Pispalassa. Rakennuksia leimaa ajalle tyyppillinen julkisivujen yksinkertaisuus, johon on yhdistetty klassisia yksityiskohtia. Jyrkkä harja- tai taitteinen mansardikatto, kuusiruutuiset ikkunat ja korkea kivijalka ovat ajan rakennuksille tunnusomaisia. Klassiset yksityiskohdat ilmenevät erilaisina

päätykolmioina, pylväinä, kulmien pilasterimaisena laudottamisena, räystäiden kissanpenkkeinä, rombi- ja lunetti-ikkunoina ja erkkereinä. Kivijalan materiaalina 20-luvulla yleistyi betoni ja luonnonkivi jäi vähitellen pois. Katot ovat olleet alkuun pärekattoja, mutta myöhemmin saumatut peltikatot ja huopakatot yleistyivät. 1930-luvulla taloja on rakennettu pitkälti 20-luvun tapaan. 1930-luvun rakennusten yleisilme on ehkä hieman pelkistetympi, mutta 20-luvun klassiset tyyliaiheet säilyvät rakennuksissa edelleenkin. 1930-luvun lopulla yleistyi uusi ikkunamalli, terveysikkuna eli alaosaista pieniin fortuskoihin jaettu ikkunamalli.

LÄHTEET

Arkistolähteet

- Hämeen maanmittauslaitoksen arkisto. Hämeenlinna
Isojakokartat.
Hämeen maakunta-arkisto
Pispalan asemakartta vuodelta 1936.
Tampereen kaupungin arkisto
Sinikopio asemakaavasta vuodelta 1945.
Tampereen kaupungin kaavoitusyksikkö
Pispalan kiinteistörekisterikartta
Tampereen kaupungin rakennusvalvontavirasto
Rakennuslupapiirustukset.
Tampereen maanmittaustoimiston arkisto
Isojakokarttojen asiakirjat
Tampereen museoiden kuva-arkisto
Vanhat valokuvat
Tampereen museot/maakunnallisen yksikön arkisto
Tampereen kaupungin inventointi. Arkeologinen inventointikertomus 20.1.1995.
Tampereen teknillisen korkeakoulun arkkitehtuurihistorian osaston arkisto
Inventointimateriaali.

Kirjallisuus

- Adel Vadim 2001. Menneisyyden jälkiä Nokianvirran rannoilla. Julkaisussa Pirkan maan alta 2. Arkeologisia tutkimuksia. Tampereen museoiden julkaisuja 58. Tampere.
Jarva Hilka ja Valanto Sirkka 1979. Pispala. Rakennetun ympäristön selvitys ja peruseräohjeisto. TTKK. Arkkitehtuurin osasto. Raportti 69. Tampere.
Helenius Kyllikki 1983. Provastin talo Pispalassa enää muisto vain. Vanha Provastin talo purettiin keväällä 1987. Tammerkoski 7/1987.
Helenius Kyllikki 2001. Pispala. Tampereen pääkaupunki. Tampere-seura. Tampere.
Hurme Taru ja Kalliokoski Mikko 1987. Pispalan suuri muutos. Pispalan rakennuskannan peruseräntämisen ja uudisrakentamisen seuranta tutkimus. Yhteenvetoraportti. TTKK. Tampere.
Kaukovalta K.V., K. Jaakkola ja Aug. Sorila 1934. Pirkkalan historia. Tampere.
Kivimäki Sanna ja Laiho Marianna 2000. Puhurasta tuli. Tarinoita Rajaportin saunasta. Pispalan saunayhdistys ry. Tampere.
Koskiahho Briitta 1984. Pispala eilen, tänään ja huomenna. Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia VIII. Tampereen historiallinen seura. Tampere.
Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805. Konungens kartverk från Finland. Timo Alanen ja Saulo Kepsu. SKS. Tampere.
Nyberg Teuvo 1978. Pispalan asutuksen kehitys. Tampereen kaupungin museot. Vuosikirja 3. Tampere.
Pispalan 20. vuosisata. Vuodet 1900-1999. Kirsti Salo ja Sakari Patjas (toim.). Pispalan moreeni ry. Tampere.
Rasila Viljo 1984. Tampereen historia 2. 1840-luvulta vuoteen 1905. Tampere.

- Rasila Viljo 1993. Pirkanmaan historia. Pirkanmaan kotiseutusarjan 4. osa. Pirkanmaan liiton julkaisu 2 B. Tampere.
- Riekkola Juhani 1976. Pispala. Pispalan Moreeni Ry. Tampere.
- Sand Rauha 2001. Tätä Pispala oli minulle. Muistelmani. Kirsi Salo (toim.). Tampere.
- Sinisalo Uuno 1942. Tampereen harjun alueen paikannimistöä. Tammerkoski 6/1942.
- Sinisalo Uuno 1947. Tampereen kirja. Kuvaus Tampereen vaiheista ja nykyisestä kaupungista. Tampere-seura. Tampere.
- Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998. Tampereen kaupungin ympäristötoimi, kaavoitusyksikkö. Julkaisuja 2/98. Tampere.